

Hanefi Mezhebine Göre Haber-i Vahidin Kabul Şartları

Araştırma Makalesi

Cengiz MURAT

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri,
Hadis Bilim Dalı, 16810601058@ogr.erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6068-3777

DOI: 10.5281/zenodo.10573919

ÖZET

Geçen asırda yaşamış olan bazı oryantalistlerin iddiasına göre İslam alimleri sünnet konusunda yeterince kapsamlı bir şekilde çalışmayıp sadece senetle ilgilenmişler, metin tenkidine gerektiği önemi vermemişlerdir. Bu yanılmanın sebebi sünnet üzerine yapılan çalışmaların sadece Hadis alimleri tarafından yapıldığı vehminden kaynaklanmaktadır. Oysa bugün metin tenkidi diye isimlendirilen ameliyeyi Fıkıh ve Usûl âlimleri yüzyıllar evvel çok titiz bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Bunun bir örneği olarak haber-i vahidin kabul edilme şartları konusunda Fıkıh Usûlü kitaplarında çokça bilgi bulmak mümkündür. Bu kitaplarda dağınık şekilde bulunan haber-i vahidi kabul etme şartları toplanıp incelendiğinde bu açının kesinlikle göz ardı edilmediği ve konuyla alakalı sağlam bir sistem kurulduğu ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi bugün sıkça dile getirilen hadisleri Kur'ân'a arz etme meselesi, akla uymayan haberlerin durumu, dinin temel prensiplerine ters bazı rivayetlerin konumu gibi meseleler yüzyıllar önce Usûl alimleri tarafından tartışılıp çözülmüştür. Kurulan sistemin/mezhebin ne kadar sağlam olduğunu gösteren haber-i vahidin geneli ilgilendiren bir konuyla alakalı olduğu zaman reddedilmesi gibi son derece önemli prensipler de yine İslam alimleri ve özellikle Hanefi alimler tarafından tespit edilmiştir. Sonuç olarak bazı oryantalistlerin iddia ettiğinin tersine İslam alimlerinin kendilerine düşen görevi en güzel şekilde yerine getirdikleri ve böylece İslam hukukunun ikinci kaynağı olan sünnet konusunda çok geniş kapsamda çalışmalarda buldukları anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh usûlü, Haber-i vahid, Hanefi mezhebi, Kabul şartları, Metin tenkidi.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerin sıhhat derecesinde olabilmeleri için zarar verici illetlerden korunmuş olmaları gereklidir. Bu problemleri tespit etmek ise ancak işin uzmanı tecrübeli alimler için mümkündür. Bu illetler haberin isnadında olabileceği gibi metninde de olabilmektedir. Senetteki illetlerin tespit edilme konusunu hadis hafızları ve konunun uzmanı

muhaddisler son derece ince ve titiz bir şekilde incelemiş olup konuyla alakalı eserler kaleme almışlardır. Bu konuda yazılan en meşhur eserlerden bir tanesi şüphesiz Ebu'l-Hasen ed-Darakutni'nin (ö. 385/995) "el-İlel" isimli eseridir.

Metinle alakalı illetlere gelince, mana ile alakalı oldukları için bunların tespiti nasların manaları üzerinde çokça kafa yormuş ve bu işe yoğunlaşmış insanların, yani Fıkıh ve Usûl alimlerinin görevi olmuştur. Zahid el-Kevseri'nin belirttiği üzere, aslında Hadis ve Fıkıh alimleri hadis tenkidi konusunu paylaşarak her bir grup kendi payına düşen konuya yoğunlaşmış, Goldziher ve birtakım oryantalistlerin iddia ettiği gibi İslam alimleri metin tenkidini göz ardı etmemişlerdir (Kevseri, 2007, s. 55). Diğer bir ifadeyle, metin tenkidi işini daha çok muhaddisler değil, Fıkıh ve Usûl âlimleri üstlenmişlerdir.

Bunun bir sonucu olarak fakihler haber-i vahidin kabulü noktasında muhaddislerin belirlemiş olduğu usûlleri değil, kendilerinin tespit etmiş oldukları kriterleri kullanmışlardır. Hanefi Usûl alimlerinin ileri gelenlerinden el-Cessas bu konuyu açık bir şekilde ifade ederken şöyle demiştir:

Bu haberlerin tamamı hadis ehli katında zayıftır [...], bizlere göre ise rivayet edildikleri birçok yoldan sahihtirler. Fakihlerin haberleri kabul etme usûlü, Hadis ehlinin usûlü değildir. Hatta fakihlerden hiçbirinin, haberleri kabul veya reddetme hususunda hadis ehline döndüğünü ve onların usûllerine itibar ettiğini bilmiyorum (Cessas, 2013, c.4 s. 244).

Esasında hadis metinlerindeki illetlerin tespit edilmesi sahabe döneminde başlamıştır. Onlar Kur'ân'ın zahirine veya şeriatın genel prensiplerine muhalif olan bir haber-i vahidi işittiklerinde onu kabul etmezlerdi. Hz. Aişe'nin güvenilir olarak gördüğü sahabenin bazı naklettikleri hadisleri reddetmesi buna örnek olarak zikredilebilir (Zerkeşi, 2000). Sahabenin bu tutumu aslında haber-i vahidin zan ifade etmesinden ve ravi tarafından bir hata ihtimali bulunmasından kaynaklanmaktadır. Halbuki şeriatın kesin olan bazı usûlleri, Kur'ân'ın ve sabit olan meşhur sünnetin nasları hatadan uzaktır. O halde bir haberin bu tür kati (kesin) asıllara muhalefet etmesi bir hata veya unutmaya söz konusu olduğunu göstermektedir.

Sahabeden sonraki tabakalarda da Fıkıh alimleri hadis metinlerindeki illetleri tespit etme konusunda görevlerini yerine getirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak haber-i vahitle amel etmenin şartlarını özel olarak zikretmişler ve bu şartları haiz olmayan haberlerin illetli/problemlili sayılacağını ve dolayısıyla bunlarla amel edilmeyeceğini açıklamışlardır. Buna örnek olarak Alaaddin el-Kasani'nin şu sözleri zikredilebilir: "Haber-i vahitle amel, ancak kati bir delille amel etmeyi iptal etmeye götürmeyecek şekilde vaciptir (Kasani, 2005, c.1 s. 421)."

Fıkıh alimleri bu prensipte ittifak etmekle beraber pratikteki tatbikatı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun farklı sebepleri olduğu açıktır, fakat bunların başta geleni bazı alimlerin birtakım şeyleri kati kabul edip bazılarının ise bunu kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu araştırmada bütün mezheplerin haber-i vahidi kabul etme şartlarını analiz etmek mümkün olmayacağından sadece Hanefi mezhebiyle iktifa edilip, bu mezhebin Usûl literatüründen çıkarılan ve konuyu ispat etme açısından yeterli olacak kadar başlıca şartlar nakledilecektir. Burada önemli bir husus ise bu sayılacak şartların haber-i vahitle sabit olacak farz ve vacip gibi kesin olan şeyler hakkında olduğudur. Müstehab ve mubahlarla alakalı meselelerde haber-i vahidin kabulü için bu kadar ağır şartlar söz konusu değildir (Türkmani,

2012, s. 287).

1. Haber-i Vahidin Kur'ân'a Aykırı Olmaması

1.1. Dört mezhep fıkıh alimlerinin görüşü

Dört mezhep Fıkıh ve Usûl alimleri arasında haberi vahidin Kur'ân-ı Kerim'e kesin bir şekilde ve cem etme imkânı olmaksızın muhalefet etmesi durumunda o haberin kabul edilmeyeceği konusunda bir ihtilaf olmayıp hepsi bu konuda hemfikirdirler. Bunu dört mezhebin her birine mensup imamlar zikretmişlerdir (Türkmani, 2012, s. 289).

1.2. Hadis alimlerinin görüşü

Hadis hafızları bu konuda fakihler ile aynı görüşte olmuşlar ve bir hadisin mevzu (uydurma) olduğunu anlama yolları arasında Kur'ân-ı Kerim'in nassına açıkça muhalefet etmesini öne sürmüşlerdir. Nitekim İbnu'l-Kayyim (2004) mevzu hadisin belirtilerini sayarken şöyle demektedir: "Hadisin Kur'ân'ın açık ifadesine muhalefet etmesi bunlardan biridir" (s. 80). Buna benzer sözleri Zerkeşi (2004, s. 235), İbn Hacer (2000, s. 90) ve Suyuti (2012, c. 1 s. 319) gibi konunun uzmanları da dile getirmişlerdir.

1.3. Hanefilerin konuyla alakalı görüşleri

Kur'ân-ı Kerim'in açık nassına muhalefet eden haber-i vahidin reddi konusu dört mezhep arasında müsellemler olmakla birlikte, bazı detaylarda Hanefiler diğer mezheplerden ayrılmışlardır. Bunlar haber-i vahidin Kur'ân'ın umumuna, zahirine veya mutlağına muhalefet etme durumunda reddedilip edilmemesi konularıdır.

1.3.1. Haber-i vahidin Kur'ân'ın umumuna aykırı olması

Haber-i vahidin Kur'ân'ın umumuna aykırı olması durumunda diğer üç mezhebe göre bu haber Kur'ân'ın umumunu tahsis edebilirken Hanefiler bunu kabul etmemektedirler. Onlara göre böyle bir durumda Kur'ân'ın umumuyla amel edilir, fakat haber de terk edilmeyip Kur'ân'ın umumuna ters düşmeyecek bir şekilde tevil edilip, Kur'ân-ı Kerim'in mertebesine çıkarılmaz. Örneğin ayette geçen umumi emri farz olmaya, hadiste geçen emri ise vacip olmaya yormaktadırlar. Bunun en bariz örneği namazda kıraatin ve Fatiha okumanın hükümleridir, öyle ki Hanefilere göre ayetin umumundan dolayı Kur'ân'dan herhangi bir bölüm okumak farzken, Fatiha'yı okumak hadisten dolayı vaciptir (Türkmani, 2012, s. 291).

1.3.2. Haber-i vahidin Kur'ân'ın zahirine veya mutlağına aykırı olması

Haber-i vahidin Kur'ân'ın zahirine aykırı olması durumunda diğer üç mezhebe göre Kur'ân'ın zahiri başka bir şeye hamledilip o haberle amel edilir. Hanefilere göre ise Kur'ân'ın zahiriyle amel edilir ve hadis o zahire ters düşmeyecek bir şekilde tevil edilip Kur'ân-ı Kerim'in mertebesine çıkarılmaz. Haber Kur'ân'ın mutlağına muhalefet ederse, o haber o mutlağı takyit edemez. Diğer üç mezhebe göre ise haber-i vahid Kur'ân'ın mutlağını takyit eder (Apaydın, 1996).

Mesele özetlenecek olursa, Hanefiler haber-i vahid ile Kur'ân'a - ister zahir, ister umum veya mutlak olsun - bir ziyade yapılmasını caiz görmemekte, hatta bunu nesih diye isimlendirmektedirler (Apaydın, 1996). Zira onlara göre Kur'ân'ın zahiri, umumu ve mutlağı

katidir, haber-i vahid ise zan ifade edip katinin karşısında durmaya güç yetirememektedir (Türkmani, 2012, s. 291).

2. Haber-i Vahidin Sabit Sünnete Aykırı Olmaması

2.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme şartları arasında o haberin sabit olan sünnete muhalefet etmemesini zikretmişlerdir. Sabit sünnetten kasıtları ise mütevatir ve meşhur hadislerdir, zira bunlar kesin ilim veya itminan derecesinde bir ilim ifade etmektedirler. Haber-i vahid ise sadece zannı galip ifade ettiği ve bu tür haberler ondan daha kuvvetli olduğu için bunların karşısında duramamaktadır (Ünal, 2001, s. 146).

Hanefi mezhebi kurucularından İmam Ebu Yusuf'un şu sözleri bu şarta işaret etmektedir: "Bazı rivayetler çoğalmakla kuvvetlenir, sen şaz hadislerden uzak dur, topluluk nerede ise ona uy [...], Kur'ân'ı ve bilinen sünneti kendine imam ve önder kıl, Kur'ân ve sünnette anlaşılamayan şeyler karşına çıktığı zaman bunları o imama kıyas et" (Ebu Yusuf, s. 31).

Ayrıca İmam Muhammed'in talebesi ve ilk dönem Hanefi alimlerinden İsa b. Ebân da Hanefi mezhebinin bu görüşünü zikretmiştir. İsa b. Ebân'ın eserleri günümüze ulaşmamakla beraber bu görüşü bize nakleden el-Cessas olmuştur. Kendisi "El-Fusûl" isimli eserinde şöyle demiştir: "Bizim ashabımıza göre haber-i vahidin terk edilmesini gerektiren illetlerden biri de İsa b. Ebân'ın zikretmiş olduğu, haber-i vahidin sabit olan sünnete muhalefet etmesi durumudur" (Cessas, 1994, c. 3 s. 113). Bu şart Hanefi usûlcüler tarafından ittifakla kabul edilmiş olup tartışılmamıştır (Türkmani, 2012, s. 337).

2.2. Haber-i vahidin sabit sünnete muhalefet etmesine örnek

Hanefi mezhebi kitaplarında bu konuyla alakalı verilen örneklerden bir tanesi de İmam Mâlik ve başkalarının rivayet ettikleri Sa'd b. Ebi Vakkas hadisidir. Sa'd şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yaş hurma verip karşılığında kuru hurma satın alan bir kişi hakkında sorulduğunu işittim. O da: 'Yaş hurma kuruduğu zaman hacmi azalır mı?' diye sorunca, 'Evet' dendi. Hz. Peygamber de bunu yasakladı" (Şeybani, 2020, s. 515).

Bu hadis Ebu Sa'id el-Hudri, Hz. Ömer, Ubade b. Samit, Ebu Hureyre ve daha birçok sahabinin Hz. Peygamber'den rivayet etmiş oldukları meşhur faiz hadisine muhaliftir. Şöyle ki meşhur faiz hadisinde Hz. Peygamber (s.a.v.) "hurma hurmaya karşı peşin ve aynı ölçüde satılır, fazlalık faizdir" buyurmuştur. Sa'd b. Ebi Vakkas hadisi ise bu umumu tahsis etmekte, yani tüm hurmalar arasından yaş hurma çıkmış olmaktadır. Halbuki Hanefilere göre haber-i vahid meşhur veya mütevatir bir hadisin umumunu tahsis edemez (Türkmani, 2012, s. 339).

Her ne kadar bazı alimler İmam Ebu Hanife'nin Sa'd b. Ebi Vakkas hadisini reddetmesinin sebebinin bu muhalefetin olmadığı ifade etseler de birçok Hanefi usûl kitaplarında bu örnek bu konu bağlamında zikredilmiştir (Ünal, 2001, s. 149).

3. Haber-i Vahidin Dinin Ana Prensiplerine (Usûl) Aykırı Olmaması

3.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme şartları arasında o haberin umumi teşri' konularına, ittifakla kabul edilmiş olan asıllara ve tam bir istikra sonucu Kur'ân ve sünnetten

çıkarılan külli kaidelere muhalefet etmemesine de temas etmişlerdir. Nitekim el-Kudûrî (2006) şöyle demektedir: “Bizim asıllarımızdan bir tanesi de haber-i vahid ana asıllara muhalefet ettiği zaman onunla amelin vacip olmadığıdır. Bilakis o haberi asıllara uygun düşecek şekilde anlamak gerekir. Zira asıllar kesindirler, malum olan kesin hükümleri zan ile terk etmeyesin!” (c. 5 s. 2443). Hanefilerin bu kuralını el-Kudûrî’den önce el-Cessas’ta “Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî” (2013) isimli eserinde Ebu Hureyre’nin rivayet ettiği bir hadisin akabinde şu şekilde zikretmiştir: “Fıkıh alimleri bu hadisin zahirinin hilafına hükmetmişlerdir. [...] Bu rivayet Ebu Hureyre’nin asıllara muhalefet ettikleri için reddedilen rivayetlerindedir” (c. 8 s. 332).

3.2. Hanefilerin “külli kaide” veya “usûl” den kasıtları nedir?

Hint alt kıtasının önemli Hanefi alimlerinden Şah Abdulaziz ed-Dihlevî (ö. 1239/1824) “Fetâvâ” isimli eserinde Hanefilerin külli kaide mefhumuyla alakalı şöyle bilgi vermektedir:

Ebu Hanife’nin seçtiği ve başkalarının da kendisine tâbi olduğu mesele çok açıktır. Şöyle ki Şeriat’ı araştırdığımız zaman onda iki türlü ahkam bulmaktayız.

Bunlardan biri külli kaidelerdir. Mesela “hiç kimse başkasının günahını taşımaz”, “şahsın sorumluluğu nispetince kazancı olur”, “alış-veriş icab ve kabul ile gerçekleşir” ve “ispattan iddia eden sorumludur, inkâr eden ise yemin etmelidir” gibi sayılamayacak kadar sözler bu kabildendir.

İkinci çeşit ahkam ise cüzi hadiseler ve özel sebeplere binaen söylenmiş, sanki bir önceki külli kaidelerden istisna edilmiş hükümler gibidirler.

O halde müçtehidin yapması gereken şey, bu külli kaideleri korumak ve bunlar dışındaki meseleleri terk etmektir. Zira Şeriat hakikatte bu külli meselelerden ibarettir. Bu külliyata aykırı olan hükümlere gelince, bunların sebeplerini ve özelliklerini kesin bir şekilde bilemeyiz, o halde bunlara itibar edilemez (aktaran Türkmani, 2012, s. 345).

Zafer Ahmed et-Tehanevî’nin (2013, c. 14 s. 66) verdiği bilgiye göre Hanefiler bu şartı bazen “kıyâsu’l-usûl” (meseleyi asıllarla kıyas etmek) diye isimlendirmektedirler.

4. Haber-i Vahidin İcmâya Aykırı Olmaması

4.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme ve amel edilme şartları arasında o haberin icmâya ve bütün fakihlerin tevarüs ile gelen amellerine aykırı olmamasını zikretmişlerdir. Eğer haber icmâya muhalif olursa, haberin ya mensuh olduğu veya aslının olmadığı anlaşılır. Zira mensuh olmayıp sahih olan bir haberin bütün ümmet tarafından terkedilmesi düşünülemez. Bunun dayanağı ise icmânın kati olmasıdır (Türkmani, 2012, s. 353).

Nitekim Hanefi imamlardan el-Cessas konuyla alakalı şöyle demektedir (1994): “Hiçbir ilim ehli haber-i vahidi icmâdan önde görmez. Bilakis herkese göre icmâ haber-i vahitten önce gelir, bunun delili ise haber-i vahidin icmâ ile reddedildiği halde icmânın haber-i vahitten dolayı reddedilmemesidir” (c. 1 s. 175). El-Cessas’ın sözlerinden de anlaşıldığı üzere bu kural diğer mezhepler arasında da ittifaklıdır.

4.2. Haber-i Vahidin icmâya muhalefet etmesine örnek

Hanefi mezhebi kitaplarında bu konuyla alakalı verilen örneklerden bir tanesi de İmam Ahmed b. Hanbel’in rivayet ettiği Seleme b. Muhabbak hadisidir. Seleme şöyle demektedir: “Bir adam hanımının cariyesiyle ilişkiye girdi, durum Hz. Peygamber’e ulaştırılınca şöyle

buyurdu: Şayet o cariye bu işi kendi isteğiyle yaptıysa artık o adamın mülkü olmuştur, o adam ise hanımına başka bir cariye vermelidir. Yok şayet adam cariyeyi zorladıysa, o zaman o cariye hür olup adam hanımına başka bir cariye vermelidir” (İbn Hanbel, 2001, c. 33 s. 252).

Bu rivayetle alakalı el-Cessas (1994): “İlim ehli bu hadisin hilafına ittifak ettiler” demiştir (c. 3 s. 117). Ayrıca diğer mezheplerin de konuyla alakalı görüşlerini göstermesi açısından el-Beyhaki'nin şu sözü zikredilebilir (2003): “Tabiin döneminden sonra tüm bölgelerdeki fakihlerin bu hadisle amel etmeme hususunda icmâ etmeleri gösteriyor ki, şayet bu hadis sabit ise had cezaları hakkında varit olmuş diğer naslarla mensuh olmalıdır” (c. 8 s. 418). Ayrıca Ebu Süleyman el-Hattabi şöyle demektedir (1932): “Bu hadisle amel eden hiçbir fakih bilmiyorum, içerisinde asıllara muhalif meseleler vardır” (c. 3 s. 331).

5. Haber-i Vahidin Akla Aykırı Olmaması

5.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefi alimler haber-i vahidin kabul edilme şartları arasında o haberin aklın gerektirdiği şeylere aykırı olmamasını zikretmişlerdir. Zira akıl Allah Teala'nın hüccetlerinden bir hüccettir. Eğer haber görünürde akla aykırı olmakla beraber zorlama olmaksızın tevil edilme imkânı da varsa, o zaman tevil edilir. Fakat ancak zorlayarak bir tevil yapılacaksa o haber kabul edilmemelidir (Türkmani, 2012, s. 356).

Konuyla alakalı el-Cessas şöyle demektedir (1994): “Âhâd haberlerin reddedilmesini gerektiren illetlerden bir tanesi de akılların verdiği hükümlere ters düşmeleridir. Zira akıllar Allah'ın hüccetleri olup, bunların delalet ettiği sonuçların yanlış olması mümkün değildir. O halde akıl hüccetine zıt düşen her haber makbul olmayan fasit bir haberdir. Aklın hücceti ise sahih ve sabittir. Ancak haberin kendisinde aklın hükümlerine ters düşmeyecek şekilde bir tevil imkânı varsa, o zaman o şekilde tevil edilmesi gerekir” (c. 3 s. 121).

5.2. Diğer mezheplerin konuyla alakalı görüşleri

Zikredilen bu şart tüm mezhepler arasında ittifak edilen bir meseledir. Hanefilerden bir çoğunun bunu açıkça belirttiği gibi, Şafiilerden el-Cüveyni (1996, c. 2 s. 315), eş-Şirazi (1986, c. 2 s. 653), el-Gazali (1937, c. 1 s. 91) ve daha birçoğu, Hanbeli ve Malikilerden Kadı Ebu Ya'la (2002, c. 2 s. 128) ve el-Karâfi (2007, c. 7 s. 3124) gibi bir çok isim bu meseleyi zikretmişlerdir. Nitekim Tahir el-Cezâirî konuyla alakalı şöyle demektedir (2009): “Bu kendisi hakkında ittifak bulunan bir kaide olup hakkında Haşviyye dışında hiç kimseden bir muhalefet nakledilmemiştir. Haşviyye de kendilerine itibar edilemeyecek bir fırkadır” (s. 196).

5.3. Muhaddislerin konuyla alakalı görüşleri

Önceki bölümlerde Fıkıh ve Usûl alimlerinin ittifakı zikredilmişti. Hadis alimleri de bu konuda usûlcülere muvafakat göstermişler, fakat bunu kendi ilim dallarına uygun bir şekilde dile dökmüşlerdir. Hadis alimlerine göre bir haberin uydurma olduğunun alametlerinden bir tanesi de aklî delile tamamen zıt olmasıdır. Yani kesin ve tevil edilemeyecek şekilde bir haber akla zıt olarak varit olursa o hadisin mevzu olduğuna hükmetmişlerdir (Türkmani, 2012, s. 357).

Nitekim İbnu'l-Cevzî konuyla alakalı şöyle demektedir (1982): “Karşına akla muhalif veya dinin asılları ile tenakuz halinde olan bir hadis çıkarsa bil ki o mevzudur, ona itibar etme

konusunda çok tekellüfte bulunma” (c. 1 s. 106). Ayrıca bu kural takriben detaylı yazılmış her hadis usûlü kitabında ve özellikle mevzu hadislerle alakalı eserlerde mevcuttur.

5.4. Haber-i Vahidin akla muhalefet etmesine örnek

Mevzu hadislerle alakalı yazılan kitaplarda bu konuyla alakalı birçok örnek bulmak mümkündür. Akla zıt olan hadislere bir örnek olarak Ebu'l-Muhezzim'in şu rivayeti zikredilebilir: “Muhakkak ki Allah atı yarattı, sonra o atı koşturdu, o da terledi, sonra Allah kendi kendini o terden yarattı” (İbnu'l-Cevzî, 1982, c. 1 s. 372). Bu rivayetin uydurma olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur, zira rivayette zikredilen hüküm aklen imkansızdır.

6. Geneli İlgilendiren Bir Konuda (Umûm-u Belvâ) Olmaması

6.1. Hanefilerin konuyla alakalı görüşü

Hanefî alimler haber-i vahidin kabul edilme ve amel edilme şartları arasında o haberin umum-u belvâ, yani bütün insanları ilgilendiren bir konuda varit olmamasını zikretmişlerdir. Zira çok defa tekrür eden ve insanların hepsinin bilgisine muhtaç olduğu bir meselenin meşhur bir şekilde aktarılması gerekir veya Ümmet'in bunu toplu halde kabul etmiş olması gerekmektedir. Böyle bir konuda sadece bir veya iki kişiden âhâd yolla gelen bir rivayette sıkıntı olduğu anlaşılmaktadır (Ünal, 2001, s. 154).

Hanefî mezhebinin kurucularından sayılabilecek ve İmam Ebu Hanife'nin talebesi olan Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, Hz. Ömer'in Hac suresinde iki yerde tilavet secdesi yaptığıyla alakalı rivayet konusunda bu kaideye temas ederek şöyle demektedir (2006): “Hz. Ömer'den böyle rivayet edildi, fakat memleketimizde alimlerin geneli böyle yapmamaktadır. Ayrıca bunu Hz. Ömer'den rivayet eden tek bir zat olup o da Mısırlıdır. Şayet bu mesele Hz. Ömer'den bilinen ve meşhur olan bir uygulama olsaydı, bunu Hz. Ömer'le birlikte Medine'de yaşayanların ve farklı memleketlerden Medine'ye gelenlerin bilmesi gerekir, bunun Hz. Ömer'den meşhur olması gerekirdi” (c. 1 s. 83).

İmam Muhammed'den sonra talebesi İsa b. Ebân bu kaideden bahsetmiş, sonrasında el-Cessas buna önem verip gelebilecek itirazlara eserlerinde yer vermiştir. Nitekim kendisi şöyle demektedir (2013): “Bundan önce de beyan ettiğimiz üzere âhâd yollarla bizlere ulaşmış olan haberler konusundaki şartımız, o meselede insanların umumi bir ihtiyacı olmamasıdır. Umûm-u belvâ olan (herkesi ilgilendiren) meselelerin bilgisini Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece sayılı kişilere ve şaz haberlere bırakmış olamaz. Âhâd haberler özel durumlarla alakalı, insanlardan sadece bazılarının başına gelecek meselelerden oldukları zaman kabul edilirler” (c. 1 s. 399). Sonra gelen Hanefî alimler bu kaide konusunda görüş birliği içinde olmuş, birçoğu bunu eserlerinde zikretmişlerdir.

6.2. Hanefilerin bu kaideyle alakalı delilleri

Diğer mezhepler Hanefilerin bu kaidelerini kabul etmediğinden dolayı Hanefî alimler bunu ispatlamak zorunda kalmışlardır. Bunun için hem nakli hem akli deliller sunmuşlardır.

6.2.1. Hanefilerin nakli delilleri

Hanefiler umum-u belvâ bulunan bir konuda varit olan haber-i vahidin kabul edilmemesi konusuna delil olması açısından iki rivayet kullanmışlardır.

6.2.1.1. Zülyedeyn hadisi

El-Cessas bu kaideyi ispatlamak adına Zülyedeyn haberi diye meşhur olan hadisi kullanmıştır. El-Buhari'nin Sahih'i dahil birçok hadis kitabında bulunan bu rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) dört rekâtlık bir namazda iki rekâttan sonra selam vermiş, Zülyedeyn isminde bir zat bunun sebebini sorunca Hz. Peygamber hemen ashabına Zülyedeyn'in doğru söyleyip söylemediğini sormuştur. İnsanlar da o zatı tasdik edince Hz. Peygamber namazı dörde tamamlamıştır (Buhari, 2000, c. 2 s. 68, no: 1228). Bu hadiste konumuzu ilgilendiren bölüm Hz. Peygamber'in Zülyedeyn'in sözüne hemen güvenmeyip insanlara sormuş olmasıdır. Zira büyük bir cemaatin bulunduğu bir yerde namazda vuku bulmuş olan hataya sadece bir kişinin vakıf olması düşünülemez. El-Cessas bu örneğe şunu da eklemektedir (1994): Bir adam büyük bir cemaatle kılınan cuma namazından sonra imama namazı eksik olarak sadece tek rekât kıldırıldığını söylese ve bu sözü sadece kendi söyleyip kimse teyit etmese, o adamın sözü reddedilir ve kimse o söze itibar etmez (c. 3 s. 115).

6.2.1.2. Hz. Ömer olayı

El-Cessas'ın (1994, c. 3 s. 117) anlattığına göre Kadı İsâ b. Ebân bu kaideyi ispatlamak için Ebu Sa'îd el-Hudrî'den gelen bir hadisi kullanmıştır. El-Buhari ve Müslim dahil birçok hadis kitabında bulunan bu rivayete göre Ebu Sa'îd el-Hudrî şöyle anlatmaktadır:

Ensar'ın bir meclisinde bulunduğum bir sırada Ebu Musa el-Eş'arî üzüntülü bir şekilde çıkageldi ve şöyle anlattı: 'Hz. Ömer'in kapısında üç defa izin istedim ve izin verilmeyince geri döndüm. Sonra Hz. Ömer bana niçin biraz daha beklemediğimi sorunca ona Hz. Peygamber'in 'Sizden biriniz izin istediği zaman üç defa istesin, eğer izin verilmezse geri dönsün' buyurduğunu söyledim. Bunun üzerine Hz. Ömer bana: 'Vallahi bu sözün doğru olduğu konusunda bana şahit getireceksin!' dedi. Benim gibi bu sözü Hz. Peygamber'den işiteniniz var mı?' Onu duyan Ubey b. Ka'b şöyle dedi: 'Vallahi senin yanına kavmin en gencini göndereceğiz (yani bizim en gencimiz bile bu sözü duymuştur, o kadar meşhurdur)!' Aralarında en genci ben olduğum için ben kalktım ve Hz. Ömer'e bu sözü Hz. Peygamber'den işittiğime dair şahitlikte bulundum (Buhari, 2000, c. 8 s. 54, no: 6245).

İsâ b. Ebân burada Hz. Ömer'in Ebu Musa'nın hadisini hemen kabul etmeyip şahit istemesini konumuza delil olarak göstermiştir. Zira Hz. Ömer'e göre herkesi ilgilendiren ve günde her insan için şu kadar defa tekrar eden bir mesele hakkında tek kişinin bir haber getirmesi düşünülemez.

6.2.2. Hanefilerin akli delili

Hanefilere göre âdet şunu gerektirir ki, dinlerinde ihtiyaç hissettikleri ve araştırmaları gerekli olan meselelerde dindar insanlar herkesi ilgilendiren ve çokça tekerrür eden meseleleri nakletmeleri gerekmektedir. Üstelik bunları nakletmenin birçok gerekçesi vardır, şöyle ki herkesi ilgilendiren bir farz, bir vacip veya bir haram söz konusudur. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bu tür önemli meselelerde sayılı insanlarla yetinmemiş, bilakis insanlara yayılmasını ve şöhret ve tevatür derecesine çıkacak bir sayıya ulaşmasını temin etmiştir. Hz. Peygamber zamanında yayılan bir mesele ise sonraki nesillere de yaygın şekilde ulaştırılmıştır. O halde bir kişi çıkıp ta herkesin bilmesi gereken bir konudaki bir hükmü tek başına rivayet ederse, biz biliriz ki o yaptığı rivayet ya nesh edilmiş ya da ravi tarafından bir hata ve sehiv söz konusu olmuştur (Türkmani, 2012, s. 364).

6.3. Bu kaidenin geçerli olduğu yerler

Hanefilere göre umum-u belvâ olan yerde haber-i vahidin kabul edilmemesi prensibi, onunla farz, vacip veya haram sabit olacaksa geçerlidir. Şayet o haberle sadece mendupluk, istihbab veya kerahet sabit olacaksa, bu haber-i vahid kabul edilir. Bu ince ve o kadar da önemli nokta birçok Usûl kitabında geçmemiş fakat el-Cessas buna dikkat çekmiştir. Şöyle ki Hanefilerin bu aslını kabul etmeyen bazı alimler söz gelimi ezan ve kamet, bayram namazı tekbirleri ve bunun gibi birçok meselenin herkesi ilgilendiren meseleler olmasına rağmen haber-i vahid ile bize ulaşmalarını itiraz olarak sunmuşlar, el-Cessas (1992) ise şöyle cevap vermiştir:

Bu ancak bizim bu meselede ortaya koymuş olduğumuz kuralımızı anlayamamış bir kişinin sorusudur. Zira biz bu kaideyi herkesi ilgilendiren ve kendisiyle ibadet edecekleri ve terk etmeleri mubah olmayan bir farz gibi konularla alakalı ortaya koyduk, [...] yoksa farz olmayan meselelerde farklı rivayetlerden istedikleri ile amel etmekte insanlar serbesttir, fukaha da zaten orada sadece efdaliyyet konusunda ihtilaf etmiştir. O halde bu gibi konularda varit olan haber-i vahid olursa biz bunu Hz. Peygamber'in bütün bu işleri yaptığını ve bunu hepsinin caiz olduğunu öğretmek için yaptığını söyleyip buna hamlederiz (c. 1 s. 253).

SONUÇ

İslam âlimlerinin dine hizmet çerçevesinde göstermiş oldukları büyük başarılarından bir tanesi de şüphesiz sünnete gösterilen itina ve ilgidir. Bu bağlamda hadis alimleri hadislerin sübutu konusunda çalışmalar yürütmüşken fıkıh alimleri de hadislerin metinleriyle alakalı analizlerde bulunmuşlardır. Buna göre amel edilecek ve edilemeyecek rivayetleri tespit edip bunları kendilerinden sonra gelen nesillere aktarmışlardır. Bu makalenin konusu olan Hanefi mezhebine göre haber-i vahidin kabul şartları konusu da İslam alimlerinin bu konuda göstermiş oldukları gayrete bir nebze işaret edip, bazı oryantalistlerin iddia ettiği gibi İslam tarihinde metin tenkidine yer verilmemiş olduğu şeklindeki iddianın da tutarlı olmadığını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Y. (1996). "Haber-i Vâhid (Fıkıh)". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA) XIV. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. 355-363.
- Askalânî, İbn H. (2000). Nuzhetü'n-Nazar Fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker. (Thk. N. 'İtr). Şam.
- Beyhaki, Ebu B. (2003). Es-Sunenu'l-Kubra. (Thk. M. A. Ata). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhari, M. (2000). El-Cami'u's-Sahih. (Thk. M. Z. Nasır). Cidde: Daru Tavki'n-Necat.
- Cessas, Ebu B. (1992). Ahkâmu'l-Kur'ân. (Thk. M. S. Kamhavi). Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabî.
- Cessas, Ebu B. (1994). El-Fusûl Fi'l-Usûl. (Thk. C. Neşmi). Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye.
- Cessas, Ebu B. (2013). Şerhu Muhtasari't-Tahavi. (Thk. S. Bekdaş vd.). Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- Cezâirî, T. (2009). Tevcîhü'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser. (Thk. A. Ebu Ğudde). Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye.

- Cüveynî, İ. H. (1996). Et-Telhîs Fî Usûli'l-Fıkh. (Thk. A. Neybâlî vd.). Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Bâz.
- Ebu Ya'lâ, K. (2002). El-'Udde Fî Usûli'l-Fıkh. (Thk. M. A. Ata). Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebu Yusuf, K. (t.y.). Er-Redd 'Alâ Siyeri'l-Evzâ'î. (Thk. E. V. Afgânî). Haydarabad: İhyau'l-Me'ârif en-Nu'mâniyye.
- Gazâlî, Ebu H. (1937). el-Mustasfâ Min 'İlmi'l-Usûl. Kahire: Matba'atu Mustafa Muhammed.
- Hattabi, Ebu S. (1932). Me'âlimu's-Sünen. Halep: El-Matba'atü'l-İlmiyye.
- İbn Hanbel, A. (2001). El-Müsned. (Thk. Ş. Arnavut vd.). Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (2004). El-Menâru'l-Munîf Fi's-Sahîhi ve'd-Da'îf. (Thk. A. Ebu Ğudde). Halep: Mektebu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, A. (1982). El-Mevdû'ât. (Thk. A. Osman). Beyrut: Daru'l-Fıkr.
- Karâfî, Ş. (2007). Nefâisu'l-Usûl. (Thk. A. Abdulmevcud ve A Mu'avvaz). Beyrut: Mektebetu Nizar Mustafa el-Baz.
- Kasani, A. (2005). Bedâi'u's-Sanâi' Fî Tertîbi'ş-Şerâi'. (Thk. M. Tâmir vd.). Kahire: Daru'l-Hadis.
- Kevseri, M. Z. (2007). Makâlâtu'l-Kevserî. Kahire: Daru's-Selam.
- Kudurî, Ebu H. (2006). Et-Tecrîd. (Thk. M. A. Sirac vd.). Kahire: Dâru's-Selâm.
- Suyuti, C. (2012). Tedribu'r-Ravi Fi Şerhi Takribi'n-Nevâvi. (Thk. B. S. Lehham). Şam: Daru'l-Kelimi't-Tayyib.
- Şeybani, M. (2006). Kitâbu'l-Hücce 'Alâ Ehli'l-Medîne. (Thk. S. M. H. Keylani). Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb.
- Şeybani, M. (2020). Kitâbü'l-Muvatta 'an Mâlik b. Enes. (Thk. S. Davudî). Şam: Dâru'l-Kalem.
- Şirâzî, Ebu İ. (1986). Şerhu'l-Luma'. (Thk. A. Turki). Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Tehanevi, Z. A. (2013). İ'lâu's-Sünen. (Thk. M. T. Osmânî). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Türkümânî, A. (2012). Dirâsât Fî Usûli'l-Hadîs 'Alâ Menheci'l-Hanefiyye. Şam: Dâr İbn Kesîr.
- Ünal, İ. H. (2001). İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Zerkeşi, B. (2000). El-İcâbe Li İrâdi Ma's-tedrekethu 'Âişetu 'Ale's-Sahabe (Thk. S. Afgani). Beyrut: El-Mektebu'l-İslami.
- Zerkeşi, B. (2004). En-Nüket 'Alâ Kitâbi İbni's-Salâh. (Thk. M. A. Semek). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

Acceptance Conditions of Khabar al-Wâhid According to The Hanafi School

Research Article

Cengiz MURAT

PhD Student, Necmettin Erbakan University,
Institute of Social Sciences, Basic Islamic
Sciences, Department of Hadith
16810601058@ogr.erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6068-3777
DOI: 10.5281/zenodo.10573919

ABSTRACT

According to the claim of some orientalist who lived in the last century, Islamic scholars did not study the Sunnah comprehensively enough, they only dealt with the chains of transmission and did not give due importance to textual criticism. The reason for this misconception stems from the delusion that the studies on the Sunnah were carried out only by Hadith scholars. However, what is called textual criticism today was carried out very meticulously by Fiqh and Usûl scholars centuries ago. As an example of this, it is possible to find a lot of information in the books of Usûl al-Fiqh about the conditions for accepting the khabar al-wâhid (lone reports). When the conditions for the acceptance of these reports, which are scattered in these books, are collected and examined, it becomes clear that this aspect was never ignored and a solid system was established on the subject. For example, issues such as the issue of presenting hadiths to the Qur'an, the status of reports that do not comply with reason, and the position of some narrations contrary to the basic principles of religion were discussed and resolved by the scholars of Usûl al-fiqh centuries ago. Extremely important principles, such as the rejection of the lone reports when it is related to a matter of general interest, which shows how robust the established system/madhhab is, have also been determined by Islamic scholars, especially Hanafi scholars. As a result, contrary to what some orientalist claim, it is understood that Islamic scholars fulfilled their duty in the best way and thus carried out extensive studies on the Sunnah, the second source of Islamic law.

Key Words: Usûl al-fiqh, khabar al-wahid, Hanafi school, acceptance conditions, text criticism.